

Рецензії

ОСІНЬ УКРАЇНСЬКОГО СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

Пелешенко Юрій. Українська література пізнього Середньовіччя (друга половина XIII – XV ст.): Джерела. Система жанрів. Духовні інтенції. Постаті. – 2 вид., переробл. і доп. – К.: ВД “Стилос”, 2012. – 608 с.

Сто років тому Іван Франко писав в “Історії української літератури”: “Час від половини XIII в. аж до половини XVI у нас майже не виказує творів виднішої вартості <...>. Із письменників тої доби знаємо небагато, та й вони не дали нічого такого, що ставило б їх у ряді діячів літератури <...>. XIV вік в історії нашої літератури – цілковита пустка <...>. Величезна, абсолютна маса в духовному житті, 300-літній занепад усякої духовної праці, всякої літературної творчості”. Про цей же період в історії нашого письменства подібно відгукувався й М. Грушевський у своїй “Історії української літератури”: “Майже повний брак самостійних літературних творів, і навіть незвичайно мала, порівнюючи, кількість переробок, компіляцій і просто копій літературних пам’яток з цих часів <...>. Ні одного місцевого літопису з цих часів! Ні одного ліричного викрику!”.

Усі наступні десятиліття історики літератури майже слово в слово повторювали ці висновки, часом подаючи лише припущення, що українське Середньовіччя, мабуть, не було білою плямою в культурному та літературному розвої. Але розлогих, ґрунтовних праць на підтвердження таких припущень бракувало. Тому й думаємо тепер, що проблема полягала не так у відсутності активного літературного процесу у XIII – XV ст., як в особливостях рецепції письменства того часу.

До вчених-медієвістів, котрі послідовно, рік за роком долали й вироблений щодо пізнього Середньовіччя стереотип, і опір літературного матеріалу, і його важкодоступність, належить Юрій Пелешенко. Його монографія “Розвиток української ораторської та агіографічної прози кінця XIV – початку XVI ст.” (1990) і щойно опублікована книжка, уперше видана 2004 р., однозначно спростовують задовнені оцінки щодо літературного періоду, який хронологічно вкладається у 2 пол. XIII – XV ст. Проведене дослідження засвідчує:

цей період був виповнений багатьма цікавими літературними й загалом культурними явищами, котрі, з одного боку, продовжили попередні традиції Київської Русі, а із другого – виповнили часовий простір України самобутньою, колоритною творчістю.

Ю. Пелешенко для визначення та хронологічного окреслення літературного періоду обирає новий підхід до періодизації давнього письменства, що має на меті співвіднести український літературний процес із європейським. У монографії він виявився й необхідним, й актуальним, оскільки специфіка літературних явищ цього часу вказує на засвоєння і творче продукування саме європейських ідеологічних, естетичних, культурних традицій. Подано всебічну характеристику пізнього Середньовіччя на українських землях, здійснено мотивовану кодифікацію літературних пам’яток цього часу, означено їх прив’язку до тих чи тих суспільних явищ. Власне, ідеться про реконструкцію періоду, відтворення художнього життя України, яке не завмерло внаслідок історичних

потрясінь, а продовжувало розвиватися, прогресувати й у несприятливих, видозмінених обставинах.

Звичайно, таку реконструкцію здійснювати дуже непросто, оскільки період маловивчений, низка пам'яток не актуалізована й належно не проаналізована. Тож варто наголосити, що автор монографії провів значну роботу, аби виявити, прочитати, осмислити, увести в науковий ужиток чимало пам'яток, які з різних причин або випали з наукових уявлень про тогочасний літературний процес, або не були ідентифіковані чи й віднесені до інших літератур. Це дало можливість авторові дійти висновку: українська література XIII – XV ст. збагатилася не лише оригінальними надбаннями, а й творчо засвоєними пам'ятками південно-й західноєвропейського походження.

Ю. Пелешенко цілком слушно відмовляється від механічного поділу на оригінальну та перекладну літературу, вважаючи, що й запозичені твори ставали об'єктом творчості, унаслідок чого з'являлася певна жанрова переробка, а точніше – обробка якогось сюжету, мотиву, образу. Для зручності та ясності автор монографії користується термінами “оригінальна”, “перекладна”, але у принципі численні переробки та компіляції розглядаються як твори, позначені художньою самобутністю українських авторів.

Цікавими видаються міркування Ю. Пелешенка про те, що “українська література пізнього Середньовіччя досить виразно входила в коло православних слов'янського метаписьменства, близькість між регіональними та національними частинами якого була настільки тісною, що інколи важко визначити, в якій країні і коли виник той чи інший літературний твір”. Справді, той період дає чимало підстав і літературного матеріалу для таких висновків. У книжці ця теза проведена досить чітко й конкретизована численними прикладами.

Помітна особливість дослідження – насиченість його багатьма літературними фактами, що зайвий раз, до речі, спростовує давнішу думку вчених, ніби цей період – ледве чи не літературна пустеля в Україні. Наведений фактаж, зібраний, оприявнений, систематизований,

доводить рівень наукової допитливості автора, опанування ним літературної епохи, добру обізнаність з особливостями культурного буття українського Середньовіччя. Іншими словами кажучи, монографія – то своєрідна енциклопедія доби пізнього Середньовіччя.

Водночас праця Ю. Пелешенка – звичайно ж, не набір літературних фактів: до них він удається не лише з метою заповнити оті лакуни, які утворилися в наших знаннях про досліджуваний період. Автор звертається до них передусім для того, щоб відтворити, продемонструвати певні тенденції в літературному процесі того часу, з'ясувати творчі інтенції, характерні топоси чи архетипи, притаманні писемним пам'яткам. Тому його книжка – не просто монографічний, системний виклад історії літературного періоду, а спроба охопити найхарактерніше, найсуттєвіше в ньому, показати самобутність розвитку, означити естетичні та духовні орієнтири доби. А для цього, як виявилось, замало самих лише літературних фактів – потрібні були й факти міжетнічних стосунків, релігійного життя, культурного розвитку, суспільно-політичних, історичних, філософських течій та спрямувань. Отож дослідження Ю. Пелешенка – не лише літературознавча студія, а й комплексна наукова розвідка про складну для України історичну епоху, в якій свою роль відіграло й письменство.

Автор монографії обрав для свого дослідження сучасну й адекватну об'єкту вивчення методологію. Зокрема, він декларує “культурно-історичний, порівняльно-історичний, герменевтичний методи”, удається також до структуралізму та семіотики, до інтертекстуального, дискурсивного аналізу. Отже, бачимо широкий спектр як традиційних, так і новочасних дослідницьких підходів до інтерпретації літературних явищ. Така методологія дає змогу Ю. Пелешенкові подати бездоганну, місцями блискучу характеристику літературним явищам, окремим писемним пам'яткам. Тож цілком справедливо було б констатувати: на сьогодні в українській медієвістиці немає кращого знавця та інтерпретатора літературних пам'яток XIII – XV ст. Це доводить не лише багатий науковий фактаж монографії, а й уміле, кваліфіковане, вдале застосування

наукового інструментарію в дослідженні. Думка автора ясна, виклад матеріалу чіткий, прозорий, висновки логічні, аргументація виважена. Ця праця має вагомий пізнавальний потенціал і вперше в українській медієвістиці дає таку широку панораму літературного періоду, заповнює малодосліджений простір нашого історичного буття.

У монографії зазначено, що 2 пол. XIV – поч. XV ст. “характеризується появою передренесансних тенденцій в галузях духовного життя. Цей період дістав назву другого південнослов’янського впливу”. Термін “*передвідродження*” активно впроваджував у медієвістику передусім Д. Лихачов, говорячи про такі прикмети в письменстві, як “утвердження індивідуальності”, “секуляризація”, “інтерес до людини”, “підвищена емоційність”, “іраціоналізм”, “експресивність” (див., зокрема: “Развитие русской литературы X – XVII веков”. – Ленинград, 1973. – С. 75-126). Дослідження Ю. Пелешенка не переконує, що саме таке, уявлюване Д. Лихачовим, Передвідродження було в українській літературі. Є сумніви і щодо самого терміна, який видається нам штучним, надуманим. Що ж до “другого південнослов’янського впливу”, то його російські дослідники (О. Соболевський, Д. Лихачов) визначили як спробу руської церкви знайти додаткову ідеологічну та культурницько-просвітню опору. Так, Д. Лихачов убачав це передусім у проникненні на землі колишньої Русі “Євфиміївської реформи – реформи принципів перекладу з грецької, реформи літературної мови, правопису і графіки” (“Исследования по древнерусской литературе”. – Ленинград, 1986), із чого й виводить формування в літературних пам’ятках східних слов’ян стилю “*плетення слівес*” та “*нового культурного руху*” – *Передвідродження*. До речі, останнє визначення видалося В. Крекотню та Д. Наливайку абстрактним і неприродним у застосуванні до східнослов’янських літератур, і ці сумніви мають підставу: адже ні Візантія, ні балканські країни православного кола не пережили культурної епохи, яка

би вкладалася у класичні параметри західноєвропейського Відродження. Тож і українська культура, зокрема література XIV – XV ст., не одержали можливості вийти за ідеологічні та естетичні рамки Середньовіччя, відтак – стати на шлях гуманізації та демократизації. “Другий південнослов’янський вплив” мав не лише філологічний зміст – це була нова хвиля ідеологічного візантійства, яка ринула на давньоукраїнські землі ще й тому, що візантійство зазнало удару з боку ісламу та почало витіснятися із колись зайнятих ним територій. Думаю, ця обставина певним чином позначилася й на літературній творчості, проте акцент варто ставити на її ідеологічній наповненості і спрямованості, оскільки вона була передусім носієм ідеологічного візантійства.

Автор монографії пише, що “література зазначеного періоду розглядається в її зв’язку з фольклором”. На мій погляд, таке завдання цілком умотивоване й необхідне, адже розглядається період, коли держава розпалася, еліта розпорошилася і зневірилася, а християнство почало проникати у сферу, де раніше існувало переважно формально, – у сферу народного життя. Ось тоді й активізується процес, що призвів до ідеологічних та культурницьких мутацій у свідомості давніх українців – до двовір’я. У дослідженні це переконливо показано на прикладі засвоєння тодішньою літературою фольклорних образів, архетипів. Але ця “доба великої поганізації християнства на українському ґрунті” (М. Грушевський) призвела не лише до певного впливу народних уявлень на літературні твори, а й до модифікації (насамперед на рівні змісту і смислу) усних жанрів народної творчості, що можна було б показати хоч би на прикладі видозмінених колядок, щедрівок, замовлянь, приказок, деяких обрядових творів.

Монографія Ю. Пелешенка – перше ґрунтовне й самодостатнє дослідження про маловивчений період в історії української літератури, тому воно може стати орієнтиром для подальших наукових студій з української медієвістики.

Петро Білоус
м. Житомир

Отримано 12 серпня 2012 р.

